
TÁJÉKOZÓDÁS

KISS MÁRIA RITA

Az amerikai Political Correctness mozgalma a bírálókat tükrében*

Az Egyesült Államokban immár hét éve tartó PC-vitát szemlélve úgy tűnhet, mintha a diskurzus nem is a politikai korrektség határainak megvonásáról, hanem immár – öncélúan – magáról a vitatkozás művészetéről, illetve politikai-esztétikai korlátairól szólna. Tény, hogy az elmúlt időszakban csak a véleménykülönbségek demonstrálásának szándéka tekintetében alakult ki konszenzus. A szemben álló felek – sűrűn citálva Orwell szellemiségét – a 20. század legszélsőségesebb irányzataihoz kötődő szellemi rokonsággal vádolják egymást, téves premisszákat, elfogadhatatlan módszereket és hibás következtetéseket tulajdonítva „a másoknak”. A tudományos körökön és az egyetem falain réges-rég túlmutató, hovatovább „nemzeti tragikomédiába” forduló jelenség az amerikai média és az élet szerves részévé vált, amely a TV talk show-k meghívott szakértőit késhegyig menő vitára, a magánbeszélgetések szereplőit pedig eufemisztikus ironizálásra készíti.

A „politikai szempontból korrekt” kifejezést Amerikában eredetileg a negyvenes évek kommunista keményvonalasaira alkalmazták, akik szilárdan és gondolkodás nélkül követték a párt hivatalos irányvonalát. Később morálfilozófiai felhangokkal társított ironikus ítélkező fogalomként kezdték használni az antiszemitizmussal és a feminizmussal kapcsolatosan és általában a túl együgyű gondolkodásmód jelölésére (vö. Feldstein 1996:4–7). Csak a kilencvenes évek eleje óta szolgál a kifejezés baloldali radikalizmus ironikus minősítésére (Bernan 1992:5). Ez a fordulat lényegében egybeesett azzal a konzervatív sajtókampánnyal, amely a multikulturális oktatási programok hatására az egyre több amerikai egyetem belső szabályzatába foglalt viselkedés- és beszédkódexeket volt hivatva

* A tanulmány a Center for Civic Education által szervezett Civitas ICEEP program keretében készült, amelyet a US Department of Education és a USIS támogatt.

bírálni. A kampány 1990 végén a *Newsweek* egyik cikkével indult, amely a multikulturalizmust „elnyomástudománynak” minősítette, és azt állította, hogy vele szemben van más, politikai szempontból valóban korrekt módja a fajról, etnikumról folyó diskurzusnak és oktatásnak. Implicit módon utalt arra, hogy az oktatási program sokkal inkább „új mccarthizmusnak” nevezhető, semmint „új felvilágosodásnak”, miként ezt a baloldal állította magáról. Az állásfoglalást – miután több más lap is közölte – médiaháború követte. Bő egy év alatt több mint 150 cikk jelent meg egyik részről a *New York Times*, *The Wall Street Journal*, *New Republic*, *Time*, a másik oldalon pedig a *Humanist*, *Tikkun*, *Social Policy* típusú lapok hasábjain.

A támadás stílusára és hangnemére jellemzőnek tartja a kulturális baloldal Bush elnöknek azt az „apokaliptikus” kijelentését, amely szerint „politikai extrémisták masíroznak végig az országon, meggyalázva a szólásszabadságot, osztály- és faji ellentéteket szítva Amerika polgárai között” (Baker Jones 1994:384). Ez az oldal úgy véli, hogy a PC-vita már nem is vita, ahol kihívások és válaszok ütköznek egymással, hanem a jobboldal „kultúrharca”, azoké, akik képtelenek reálisan szembesülni az amerikai társadalmi tagoltság politikai következményeivel. Szerintük a jobboldal kezdettől fogva uralta nemcsak a nyilvánosság nagyobb fajsúlyú lapjait, hanem vele együtt a vita terminológiáját is, így aztán a political correctness kifejezés a baloldali intolerancia szinonimájaként vált a mindennapi szóhasználat részévé (Baker Jones 1994:385). A társadalom multikulturális bírálóit elnyomóknak, a politikailag korrekt professzorokat „ideológiai munkafelügyelőknak” minősítik és elhítetik a közvéleménnyel, hogy a mozgalom által intézményesíteni kívánt viselkedési szabályok veszélyeztetik a keresztény értékeket és Amerika tanuló ifjúságát (Feldstein 1996:55).

A PC kritikusaiknak egy része ezzel szemben azt állítja, hogy a fogalom az „önironizáló baloldal” szülötte, és ezt elsősorban ellenfeleik ártalmatlanítására használják, bár „sztálinista felhangja” miatt kétségtelenül hasznosnak bizonyul a jobboldal számára is (Goodheart 1993:551). Szerintük olyan újbaloldali ideológiai konglomerátumon alapuló, sokarcú mozgalmat jelöl, amelynek főbb strukturáló elvei a Nyugat- és Amerika-ellenesség, a kisebbségek és a harmadik világ támogatása és bizonyos szelektív antikapitalizmus. Természetesen mindezek a nézetek képviselhetők, csak hogy a mozgalom már messze túlmutat az intellektuális véleményszabadság kérdésén. A PC felsőoktatási nagyhatalommá nőtte ki magát, uralkodik az egyetemi vezetés és adminisztráció fölött, terrorizálja mindazokat az oktatókat és hallgatókat, akik nem értenek egyet vele (Phillins 1993:671–672). A *Partisan Review* 1993. 4. (külön)számát bevezető szerkesztőségi állásfoglalás szerint ez az „új fundamentalizmus” olyan destruktív közoktatási trendeket teremtett, amelyek dogmatikus, intoleráns módon a nyugati tradíciók lerombolását célozzák, megmérgezve ezzel a kulturális élet levegőjét. A főbb vádpontok között szerepel az, hogy a hatvanas évek posztmódern nemzedéke hatalomra jutva az egyetemi tanszékeken és az adminisztrációban olyan radikális irányt érvényesített, amely az Egyesült Államokat és általában a Nyugatot elnyo-

mókként definiálja, előítéletet kelt a nyugati civilizáció értékeivel szemben. Ez az új, a nihilizmus felé mutató irányzat elmosza a különbségeket igaz és hamis, művészet és silány alkotások között. A posztmodern professzorok háttérbe szorították az irodalomkritikát és politikai mércével mérték a műalkotásokat. Hallgatóikat a világirodalom klasszikusainak tanulmányozása helyett olcsó marxista-feminista propagandaanyagok olvasására kényszerítették, etnikai és nemi ellentéteket szítottak a hallgatók között, szexista jelzőket aggattak mindazokra, akik nem voltak hajlandók szóhasználatukat, viselkedési szokásaikat magukévá tenni. A „politikai korrektségnek ezek a zelótái” nagy tekintélyű professzorokat félemlítettek meg nézeteik miatt, beszédkódexaik következtében – a McCarthy-korszakhoz hasonlóan – a privát szféra nyelve és a köznyelv kettévált, a campusokban az elnyomás légköre uralkodott el, amely később áterjedt a közbeszédre, a közéleti újságírásra, katasztrofálisan hatott a művészetekre, a múzeumokra és az iskolai tantervekre. A PC az amerikai fiatalok fatális félrevelését fogja eredményezni, tragikusan érinti majd a demokratikus intézményrendszert, megsemmisíti azokat a kötelekeket, amelyek összetartják az államot. Ami tehát ma oktatásügyi, kulturális kérdésnek látszik, arról előbb-utóbb ki fog derülni, hogy szociális, politikai kérdés (Bernan 1992: 2–3).

A „nemzetivé” terebélyesedő vita útvesztőit szemlélve annyi első pillantásra is megállapítható tehát, hogy lényegesen többről van szó, mint a campusok belső életét meghatározó magatartás- és beszédkódexek létjogosultságáról. A politika–kultúra–oktatás háromszögében támadt konfliktus számos eleme valamilyen formában már korábban is napirenden volt. Növum viszont a díszlet, az elnevezés és a régi kérdések új fajta tematizálása, valamint az a meglepő fordulat, hogy ezúttal a jobboldalon állók érvelnek a szólásszabadság mellett, és a baloldal az, amelyik a korlátozást szorgalmazza. Mindenképpen szokatlan az eddigiekhez képest az a tempó, ahogyan az eredetileg tudományos kérdések popularizálódtak és úgy jelentek meg az utcán, mint amelyek közvetlen kapcsolatban állnak az amerikai életforma-problémával.

A TUDOMÁNY TEMPLOMA, VAGY PC-LAND?

A curriculum és a kötelező irodalmak szintjén a PC-mozgalom a tantervet nyitottabbá tevő reform híve. Ebben nem különbözik azoktól a reneszánsz és 19. századi törekvésektől, amelyek a szekularizált olvasmányoknak, illetve a nemzeti irodalomnak követeltek helyet a tananyagban, ezúttal azonban a női, a nem nyugati, a valamely kisebbséghez tartozó szerzők számára kérnek bebocsáttatást. Arra hivatkoznak, hogy ezek elfogadott mércék szerint jó művek, amelyeket csak a „kulturális lokálpatriotizmus” és az „ideológiai rövidlátás” miatt mellőztek, illetve, hogy ezek – lévén az „új kulturális öntudat” termékei – a magaskultúrától a tömegkultúráig, a popkultúrától a különböző ellenkultúrák csoportokig sokkal hatékonyabban reflektálnak a jelen megváltozott ér-

teikre, mint a nyugati civilizáció klasszikusai. Ezekben a művekben olyan problémák jelennek meg, amelyekről a többségi társadalom nem vesz tudomást, holott az általa viktimizált csoportok, az anarchisták, terroristák és más, a politikai kulturális mezőn kívül eső disszidensek – mint például a hajléktalanok – is a közösség tagjai.

A szemben álló tábor mérsékeltjei hajlamosak ugyan egyetérteni ezzel az érveléssel, de hangsúlyozzák, hogy az általános értékek semmiképpen nem hanyagolhatóak el a kulturális partikularizmus kedvéért. A deprivált csoportokat reprezentáló szerzők sokszor olyan nézeteknek is hangot adnak, amelyek csak nehezen tekinthetők „politikai szempontból korrektnek” és egyáltalán nem biztos, hogy ezek irodalmi tanulmányok részeivé kell hogy váljanak a felsőoktatásban (vö. Sidorsky 1993: 710–713).

Az alpművek katalógusa körül kialakult konfrontáció extremista változata még nyilvánvalóbbá teszi a nézeteltérések eredetét. A PC radikális hívei szerint nem egyszerűen tantervbővítésre, hanem alapos cserére van szükség. A tananyagban többségében olyan művek találhatóak, amelyeket a privilegizált elit tagjai írtak, így azok szükségképpen a domináns kultúra értékeire reflektálnak, miközben a bekerülés a mindenkori elitbe nem, faj és szexuális orientáció alapján korlátozott volt. Az oktatás során a „kanonizált szövegek” olyan gondolkodásmódot szocializáltak, amely a „DWEM”-ek (Dead White European Male)¹ uralmának fenntartását szolgálják. Eszerint Martin Luther King beszédeit az angol imperializmus értékeit megjelölt Shakespeare elé, vagy a feminista Betty Friedant Arisztotelész elé helyezni azt jelenti, hogy a rasszizmustól fosztjuk meg a gondolkodást és tudatosítjuk a társadalom új értékeit. A kanonizált szövegek védelme így azonos a „nyugati intellektuális megszállás” és hegemonia fenntartásával, olyan szituációban, amikor az amerikai társadalmi tagoltság már alapjaiban átrendeződött.

Az érvelés és a mozgalmi gyakorlat szociológiai elméleti háttérében a domináns és alárendelt tudás Foucault-i elmélete áll, amely szerint a hatalmi viszonyokra visszavezethető társadalmi viszonyok bizonyos tudásfajtákat diszkvalifikálnak. A domináns, „globalizáló tudások” a tudomány céljairól és tartalmáról alkotott önkényes elképzeléseik alapján hierarchizálják az alárendelt tudásfajtákat. Amint láttuk, a PC mozgalom a curriculum szintjén épp azt követeli, hogy a „helyi, regionális tudások” (mint mondaná Foucault), „az etnikai”, „faji”, a „génekben hordozott” eddig diszkvalifikált tudások ne csak elfogadottként, hanem egyenrangúként szerepeljenek a felsőoktatás fórumain, azaz másként fogalmazva: szűnjék meg „a globalizáló diskurzusok zsarnoksága”.²

A bírálók szerint viszont a tantervnek arányosan kell megjelenítenie a többségi társadalom értékeit. Az amerikai kultúra ugyanis nemcsak egymás mellett párhuzamosan létező szubkultúrák halmaza, vagy ha ez bizonyos szinten így van, akkor is léteznek olyan makrostrukturális szeletei, amelyekben a polgárok többsége részt vesz. Következésképp ez közös kulturális standardokban megfogalmazható, tanítható és tanítandó.³ Ez utóbbi gondolatmenet mindkét eleme utal arra, hogy a „globalizáló tudások” pozitív diszkriminatív helyzetét a modern társadalmak politi-

kai szervező elve, a többségi elv legitimálja, bizonyos határokon belül nem tagadva a kisebbségek reprezentációjának lehetőségét. Ezt a többségi rendszerszervező elvet azonban a posztmodern nemzedék a modern demokráciák történelmi tapasztalataira hivatkozva elveti, ami viszont a másik oldalon, a hagyományos paradigmában értelmezhetetlen (vagy értelmezni nem kívánt) helyzetet eredményez. Dinesh D'Souza az „Illiberal Education” című „nemzeti bestseller” szerzője például úgy látja, hogy a demokrácia klasszikusai csak a „többség zsarnoksága” elleni védelemre gondoltak, azaz csak a többség intellektuális és politikai elensúlyozásának garanciáit kutatták, de senki sem számított a „kisebbség zsarnokságára”, amely mára valóság lett az amerikai egyetemeken. Az az intoleráns eljárás, amely a többség megvádolásával párhuzamosan piedesztálra emeli a kisebbségeket, ugyanolyan egyenlőtlenséghez vezet, mint amilyennel a PC-dogma a domináns kultúrát vádolja (vö. D'Souza 1993: 214–215).

Az érvek azt jelzik tehát, hogy a PC-vita curriculáris szintje mögött a lényegi kérdés az amerikai egyetem jellegét, a kulturális értékreprodukció minőségét, végső soron az amerikai kultúra különbözőképpen értelmezett minőségi elmozdulásait érinti. A kérdésre adott válaszokat az egyetemi befolyásért versengő elitcsoportoknak a változáshoz, a változás irányához való eltérő viszonya határozza meg. E különbséget – mint a továbbiakban látni fogjuk – a pluralizmus-felfogások közti differencia alapozza meg.

AZ „UNIVERSITY” ÉS A „MULTIVERSITY” VITÁJA

Azt senki sem vitatja, hogy a kultúrák sokszínűsége, a pluralizmus a demokrácia klasszikus értéke, de azt már sokkal inkább, hogy mit jelent ez a közoktatásra nézve. A multikulturális szemléletmód oktatási konzekvenciáinak korai megvalósulását jelentették az ötvenes években megjelenő, interdiszciplináris alapokon nyugvó vallástudományi tanszékek. Lényegében ezen az elven szerveződtek immár határozott aktivista éthosszal a mássághoz való jogra hivatkozó mozgalmak követelésére a hetvenes évek elejétől a különböző etnikumok és a deprivált, viktimizált társadalmi csoportok kultúrájára épülő studies-programok (Afro-American Studies, Black's Studies, Third World Studies), majd a harmadik hullámban, elsősorban a feminizmus növekvő befolyásának köszönhetően a nemek és a szexuális orientáció köré szerveződő képzési formák (Women's Studies, Gay's Studies, Lesbian's Studies, Men's Studies)⁴. Mindezek mára egybeesnek a politikai korrektség által védett körrel.

A klasszikus oktatás képviselői a kezdetektől kételyeiket fejezték ki az ilyen vállalkozások tudományos függetlenségét és színvonalát illetően. D'Souza szerint a studies-programok szinte kivétel nélkül monolit ideológiai alapokon nyugszanak, szemben a hagyományos tanszékekkel, ahol ideológiai-elméleti sokszínűség uralkodik, és az oktatók általában egyegy téma feldolgozásakor versengő koncepciók és értelmezések egész

sorát mutatják be hallgatóiknak. A PC a gondolkodás „fanatikus konformitáshoz” vezetett, aminek következtében a különbözőség elvesztette „procedurális jelentőségét” és lényegi tartalommal vált. Eredményeként a különbözőség nem egy adott témában vallott nézetek értékékként kezelt sokszínűségét, hanem olyan különféle ideológiai érveket jelent, amelyek a monolit különállást legitimálják (D’Souza 1993:214–215).⁵ David Sidorsky (1993:713–716) azért tartja veszélyesnek a multikulturális programokat, mert bennük a tudományos és az esztétikai érték szinte észrevétlenül háttérbe szorulhat a csoportidentitás megerősítésének szempontja mögött. Ha netán elfogadjuk „az áldozat sohasem hibáztatható” nagyon is csábító elvét, könnyen megeshet, hogy a kisebbségi irodalmi alkotások szakralizálódnak. Ettől a ponttól kezdve a kritika sztenderd fegyverei nem fognak többé rajtuk, a képzés pedig világnézeti kurzussá degradálódik. Ráadásul a másság szocializálása fokozatosan az egyetemi élet szinte minden területére kiterjedt az osztálytermektől a diákszállások mellékhelyiségéig, aminek következtében a studies-tanszékek hovatovább sokkal inkább az afirmatív akciók⁶ sikerére, semmint a tudományos színvonal megőrzésére koncentrálnak (D’Souza 1993:220), és végül soron a tömegkultúra színvonalára züllesztik le az egyetemi oktatást (Phillins 1993:675).

A kritika másik iránya a multikulturalizmus eszméjének PC-s elfajulását veszi célba. Diane Ratvich elemzésének gondolatmenete a következő. A pluralisztikus multikulturalizmus extrémításig fokozásából született meg az identitáspolitika, amely lényegét tekintve már csak a kiinduló eszme partikuláris redukciója, egyféle partikuláris multikulturalizmus. Az eredeti multikulturalizmus elismeri egy gazdag közös műveltség létét és azt képviseli, hogy a különböző etnikai csoportok szabadon választhatnak kulturális örökségük megőrzése, az asszimiláció, vagy akár mindkettő mellett, ezzel szemben a PC identitáspolitikája nemkívánatosnak minősíti, vagy eleve tagadja e közös alapokat, és azt hirdeti, hogy mindenkinek kizárólag a saját „kulturális génjei” által determinált, „faji emlékezetében” hordozott kultúrájára van szüksége. A kulturális predestináció hívei feleslegesnek tartanak minden kapcsolatot és interakciót az egymás mellett létező csoportok között. Ez az „etnikai szeparatizmusban gyökerező új partikularizmus” végül soron tehát tagadja, hogy az amerikai kultúra közös, mindenkié, és hogy minden generáció közösen termeli újra (vö. Ratvich 1992:274–277). Az autentikus multikulturalizmus azt jelenti, hogy több különböző kultúrából meríthet az egyén. Amit viszont az identitáspolitika képvisel, az sokkal inkább egyféle sajátos unikulturalizmus. Épp azt az európai modellt akarja kiszorítani, amely jellegénél fogva a világ legkülönbözőbb pontjairól érkező hatásokat képes volt története során integrálni, és ezért a leginkább multikulturális jellegű. A szerző konklúziója az, hogy a PC kultúra nemcsak unikulturalizmus, de végül soron antikulturalizmus is (Lefkowitz 1993).

A kulturális tagoltság mibenlétéről folyó diskurzus láthatóan jelzi az amerikai identitást illető konszenzus meggyengülését. A PC kritikusok táborában a domináns véleményáramlat szerint létezik kulturális közös nevező, a szemben állók viszont egyáltalán nem tartják magától értetődő-

dőnek a közös nemzeti kultúra, de még egy közös nemzeti nyelv meglétét sem (Herrenstein Smith 1992:75–76). Artur Schlesinger „The Disuniting of America” című könyvében felteszi a kérdést: vajon az amerikai kultúra inkább sajátos ötvözet-e a különböző kultúráknak, avagy sokkal inkább arról van szó, hogy e párhuzamosan létező kultúrák felszabdalgják és megosztják az országot? A szerző mindenestre úgy véli, hogy a régi homogén egység helyébe új, veszélyes törzsi szemlélet lépett (Baker Jones 1994:397). Az identitáspolitika hívei viszont Amerikát liberális politikai elvekből szőtt alkotmányos védőernyőként fogják fel, amelynek azonban nem egyéneket, hanem különböző népek és csoportok etnokulturális identitását kell védenie (O’Sullivan 1996:56).

A mozgalom a modern személyiségelméleteket popularizálva új módon fogalmazta meg az egyén és közösség önazonosságának kérdését. Az Amerikában klasszikusnak számító Ihab Hassan szerint a posztmodern egyik jellemzője, hogy az egyén identitása mindig „elhajlik”. A különböző szerzők az „én elvesztéséről” (W. Sypher), „megfosztott énről” (R. D. Laing), „ezerarcú emberről” (R. J. Lifton) beszélnek (Hassan 1996:190). Ha elvetjük azt a klasszikus tételt, hogy az identitás genetikai adottságok és a szocializáció függvényében alakul, és elfogadjuk az olyan előre gyártott, mesterséges identitások létezését és felölthetőségét, mint például Sartre antiszemita, vagy a marxista „burzsoá” és „proletár”, amelyek korántsem pusztán gazdasági kategóriák, hanem meghatározott gondolkodásmódra, stílusra is utalnak, akkor érthetővé válik, hogy az identitás miért jelent meg oly gyorsan PR tanácsadók árucikkékként a fogyasztói társadalom piacán, hasonlóan a modern ideológiák által megfogalmazott nemzettudathoz. Markáns módon alkalmazták ezt a politikai gyakorlatban azok a hatvanas évek végétől szerveződő csoportok, amelyek az „etnikai reneszánsz” idején kampányok sorában követelték kisebbségi jogaik érvényesítését. Átütő sikerük abban rejlett, hogy alternatív személyiségeket kínáltak fel követőiknek adaptálásra (Bernan 1992:11). Ezen alapul az identitáspolitika is, amely az individuum kategóriáját kizárólag a magánélet szférájára vonatkoztatja, miközben a közszférában, a társadalmi érintkezések terén a személyek korrektnek definiálására olyan megjelöléseket alkalmaz, mint például „fehér férfi”, „latin lesbikus”, „ázsiai homoszexuális” stb. Az ilyen mesterségesen teremtet identitások néhány szempont alapján a rész–egész rangjára emelésével szerveződnek, azt a veszélyt rejtik magukban, hogy elszegényítik a személyiséget, és egydimenziós embert produkálnak (vö. O’Sullivan 1996:49–52).

Láttuk, hogy a PC pusztán a deprivált helyzet, a szexuális orientáció vagy az etnokulturális jegyek alapján szervezhetőnek vélt csoportok összességeként fogja fel az amerikai identitást. A klasszikus elmélet ezzel szemben a nemzeti identitást nem néhány szempont, hanem az egész kultúra többszörös befogadása alapján tartja kialakíthatónak. Elismeri ugyan, hogy az állampolgárság tudatosan választható, jogi aktus útján megszerezhető, de a tényleges amerikaivá válás folyamatát a közös lét sokszínű hétköznapijain, a közösen átélt nemzeti kríziseken keresztül vezető spontán pszichológiai fejlődésnek tartja, amely csak visszatekint-

ve érzékelhető igazán. John O' Sullivan szerint az a szemléletmód, amely a társadalom „konkurens többségét” faj, nem, etnikum, és a közvetlenül hozzá tartozó speciális kultúrákba merevülten, egyszer s mindenkorra adottnak és nem a különböző témakörök függvényében állandóan újraformálhatónak tekinti, az olyan ismeretelméleti terepen jár, ahol a feloldhatatlan csoportkonfliktusok csendes polgárháborúhoz vezetnek (O'Sullivan 1996:53–54).

BESZÉDKÓDEX ÉS CENZÚRA

A nyelvi struktúráknak hatalmi-politikai szerepet tulajdonító PC mozgalmi szinten a közbeszéd reformjára helyezi a hangsúlyt. Törekvéseit azzal indokolja, hogy a nyelv az a személytelen struktúra, amely leginkább kifejezi egy társadalom jellegét, jobban mint a politika, a kormányzat, vagy a gazdaság. Néhány korábbi példa már jelezte, miként nyitott frontot a PC a nyelvpolitikai küzdőtéren sajátos belső szóhasználatának megteremtésével, nyomatékosítva egyet nem értését az eurocentrikus kultúra hierarchikus napi gyakorlatával.⁷ A nyelvújítás kiterjedt az akadémiai zsargonra is. Nyomában olyan tudományos terminusok jelentek meg, mint a „logocentrizmus”, a „különbség” (diversity), „a sokféleség”, amelyeket eredeti környezetükből kiemelve új értelemben használnak.⁸ A harmadik és egyben leglátványosabb gyakorlati lépés a közszférát szabályozó magatartás- és beszédkódexek megalkotása volt, amelyek a rasszista, szexista, homofób attitűdök és szóbeli megnyilvánulások háttérbe szorítását hivatottak szolgálni. Az igazi frontáttörést (és egyben a PC-vita kirobbanását) azonban azt jelentette, hogy az egyetemek adminisztrációja több helyen ezeket a belső működési szabályok rangjára emelte. Megsértésüket a „politikailag korrekt intézményekben” fegyelmi büntetéssel, elbocsátással szankcionálják.⁹ A rasszista, szexista beszéddel szembeni spontán társadalmi szankciók konkrét szabályozással való felváltására irányuló törekvések időközben átlépték az egyetem kapuit, és mára továbbgyűrűzni látszanak a felsőoktatáshoz kapcsolódó szervezetek, szakmai testületek, egyesületek működését megalapozó normarendszerekbe és a médiába is.¹⁰

A beszédkódexeket több irányból érte bírálat. Szociolingvisztikai megközelítésből a PC háttérdeológiája részben igazolható, a mozgalmi gyakorlat, azaz bizonyos kifejezések tabuvá rögzítése nem. A férfiak és a nők eltérő nyelvhasználata a nyelvi szocializáció különbözőségeiből ered. Általában a nőket neveltetésük során szisztematikusan megfosztják attól a képességüktől, hogy nyelvi dominanciára szert tegyenek, és ez egyben hozzájárulhat társadalmi alárendelődésükhöz. A probléma tehát alapvetően kulturális, nem pedig nyelvi. A nyelvek önmagukban nem lehetnek szexisták, vagy rasszisták. Amíg a nemi, etnikai különbségeket azonosítják a hatalomhoz, befolyáshoz való hozzájutás különbségeivel, addig ez nyelvi szinten is megmutatkozik (Wardhaugh 1995:289). A fenti érvelés a beszédkódex szerkesztőinek ellentmondásos magatartását tárja fel: miközben a mozgalom az egyik oldalon a társadalmi diszkrimináció nyelvi

letkeltőkről a gyűlölet ellen tiltakozókra, az áldozatok problémáiról pedig a privilegizált csoportokra (Green 1995:32–34).

TÁRSADALOM–POLITIKA–EGYETEM

Az egyetem a társadalmi értékreprodukció, a szocializáció színhelye, a gazdasági mobilitás eszköze, ugyanakkor helyszíne a tudományos kutatásnak. A társadalom két szempontból is az egyetem produktumainak fogyasztója. Egyrészt a felsőoktatási intézmények által teremtett oktatási piacon, másrészt pedig a tudományos eredmények társadalmi hasznosítása terén.¹⁵ A kétirányú kommunikáció vitathatatlan, de megkérdőjelezhető és ezért ideologizálható a kölcsönhatással kapcsolatos normatív elvárások köre. Nem minden tanulás nélküli a PC-vita erre vonatkozó fejezete, amelyben olyan kérdések merültek fel, mint például az, hogy milyen módon kövesse a felsőoktatás a társadalom változásait, mely fórum és mennyire direkt, vagy indirekt módon jogosult ennek meghatározására, meddig terjedhet a politika kompetenciája a tudomány világában, illetve, hogy az egyetem milyen mértékben törekedhet a társadalomban politikai változásokra, és hol van az a határ, ahol mindez még nem sérti az oktatói, kutatói szabadságot?

A PC mérsékelt bírálói abban egyetértenek a mozgalommal, hogy elkerülhetetlen a változások lecsapódása az oktatásban, a társadalmi etnikai tagoltság megjelenítése a tananyagban. Ám eltérően ítélik meg a változások mértékét és ennek oktatási konzekvenciáit. Számukra reform csak azon a fokon fogadható el, ahol a multikulturális tematika a tananyag egy részét jelenti. Az oktatás közfunkciókat tölt be, állami támogatásban részesül, ennek pedig az az értelme, hogy a reprodukciós folyamat a társadalom kohézióját segítse elő. Az oktatásnak tehát nem fő feladata az etnikai identitás ápolása, de nem is kizárt, hogy bizonyos szinten foglalkozzék ezzel. Ha azonban nem a közös értékek jutnak meghatározó szerephez, nem az, ami összeköt, hanem az, ami szétválaszt, nem beszélhetünk többé közoktatásról – állítják. A multikulturalizmus bizonyos határon túl oda vezethet, hogy az egymással versengő csoportok a tantervek átpolitizálása révén nyomást gyakorolnak a tankönyvkiadókra, az adminisztrációra, és ideologikus politikai kampányok színhelyévé degradálják az iskolát (Ratvich 1992:272–273, 293).

Az oktatási és kutatói szabadságot illetően David Sidorsky egyenesen azt állítja, hogy az amerikai egyetem már nem a klasszikus modellt követi. Az európai egyetem fejlődése során a kutatási szabadság garantálásával az intellektuális hatalom központjává vált. A társadalom intézményi autonómiával és az oktatás, kutatás szabadságának biztosításával ismerete el ezt az intellektuális autoritást, az egyetem teljes kompetenciáját tudományos ügyekben. A politika persze többször megpróbált behatolni a tudomány világába, és olyan esetek is előfordultak – például a hatvanas években –, hogy az egyetem radikalizálódott és azt a célt tűzte maga elé, hogy politikai tényezővé váljék. Most viszont maga a kutatás módszertana van változófélben. A multikulturális technika a források partos, átpo-

litizált feldolgozását jelenti, és az így kapott interpretációkat összetartó kutatói kollektíva védelmezi. Hovatovább az is lehetséges, hogy a multikulturális lobby és az általa érintett kisebbségek csoportérdeke többet nyom a latban, mint a tudományos színvonal megőrzésének etikai normája. A társadalomtudományok fejlődése már több ízben okot adott a politikai célokat szolgáló tudomány gyanújára, de végső soron mindig sikerült megőrizni a politikamentesség normatív igényét. Most azonban úgy tűnik, hogy az oktatói kar többsége lemond az egyetemnek arról a korábbi szerepéről, hogy kulturális téren a legnagyobb intézményi hatalom legyen, bár a változás még nem teljesedett ki. Elképzelhető, hogy csak átmeneti generációs konfliktusról van szó. Az sem kizárt, hogy megerősödnek azok a csoportok, amelyek a tudományos integritás megőrzésében érdekeltek, a valódi tudomány termékeinek fogyasztói piaca többet nyom majd a latban, és végeredményben a „politikailag korrekt konformizmus” háttérbe szorul, a többség pedig arra az álláspontra helyezkedik, hogy nincs olyan erkölcsi pozíció, amely alátámasztaná a politikai programok igazolására irányuló tudományos tevékenység létjogosultságát (Sidorsky 1993:718–722).

A másik oldal történelmi példákkal alátámaszthatónak, bizonyos értelemben természetesnek tartja a politika jelenlétét az oktatásban. 1986-ban az Egyesült Államokban jelent meg a „Posztmodernizmus és politika” című szöveggyűjtemény, amelynek a bevezetőjét író szerkesztő, Jonathan Arac arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyetem a társadalom része, nem izolált, tehát az egyetemi reform jellege is politikai természetű (Raulet 1996:370). A kulturális baloldarról ringbe szálló Feldstein pedig másokkal közösen úgy érvel, hogy nem az a kérdés, hogy a politikát bevisszük-e az osztálytermekbe, mert az mindig is ott volt, hanem az, „hogyan tehető az oktatás demokratikusan politikailag tudatos-sá” (Feldstein 1996:210). A liberális campus mítoszt eloszlatni kívánó Michael Parenty szerint a tudomány és az ideológia „flörtje” egyidős az amerikai oktatással. A vallási befolyás mellett a 18–19. században a déli egyetemeken érveket gyártottak a rabszolgaság igazolására, a századfordulón a darwinista, majd szocialista tanok árasztották el a tudományos műhelyeket, az első világháború idején például a Columbia Egyetemen – mint a „politikai konvenciókhoz” nem illőket – betiltották a pacifista érvek hangoztatását, a McCarthy-érában végzetes konzekvenciákkal járt a bárkire ráhúzható kommunista jelző, a vietnami háború ellen tiltakozókat megtorlásként a frontokon végezték ki. A represszió a hetvenes–nyolcvanas években is folytatódott, hiszen politikai nézetei miatt számos magas szinten kvalifikált oktatót bocsátottak el állásából – köztük Angela Davist, a feminista-marxista Marten Dixont. A szakmai érvek mögé rejtett politikai elem mindig jelen van az állások és az ösztöndíjak odaítélésekor, a fontosabb konferenciákra meghívottak kiválasztásában, a publikációs lehetőségek megítélésekor.¹⁶

Ezek az érvek kivétel nélkül arra szolgálnak, hogy elhárítsák a vádakat, miszerint a PC elmélete és mozgalmi gyakorlata volt az, amely először vitte be a politikát a felsőoktatásba. A mozgalom tagjai és pártolói nem tagadják politikai törekvéseiket és céljaikat, de azt állítják, hogy a

politikai erőter – amelynek az oktatás társadalmi meghatározottságánál fogva mindig is része volt – permanensen hat a makulátlan tisztaságának beállított tudományos életre. Nem beszélhetünk értékmentes, autentikus tudományról, vagy a társadalmi értékreprodukció egyedül üdvözítő „kánonjáról”, és amennyiben ezek léteznek, a politika által meghatározottak, politikai célokat szolgálnak.

A gondolatmenetben többről van szó, mint amit a „modern” a pluralizmus társadalmi értékeként definiál. Elméleti háttérében a tudománykritikának az a vonulata jelenik meg, amelyet Paul Feyerabend nevével szokás fémjelezni. A tudás anarchista elmélete szerint a tudomány csak azok számára felsőbbrendű, akik tudatosan vagy anélkül már egy meghatározott ideológia mellett döntöttek. Fejlődése során a tudomány a nyugati racionalizmus, a nyugati civilizáció terjedésével párhuzamosan „intellektuális rabszolgaságba” hajtott a nem nyugati törzseket. A klasszikus tudomány képviselői épp úgy élnek hatalmukkal, mint őseik, akik a kereszténységet ráerőszakolták a világra. Feyerabend szerint az alternatív tudásformák politikamentessége akkor érhető el, ha megtörténik az oktatás, kutatás és az állam szétválasztása. „Ma már bármelyik amerikai kérheti, hogy a neki tetsző vallást válassza, mert az államot és az egyházat elválasztották egymástól, de nem kérheti, hogy gyermekei mágiát és ne tudományt tanuljanak, mert az oktatás és az állam elválasztása még nem történt meg” (Feyerabend 1996:378) – írja tiltakozva a tudomány kizárólagos tekintélyét megalapozó tanokkal szemben. Ebből az értelmezési hálóból kiindulva, amelyben a jelenlegi intellektuális konszenzust kizárólag politikai kényszer függvényeként kezelik, tehát merőben mást jelent az oktatás, a kutatás szabadsága, és nem utolsósorban mást a klasszikus módon „tudománynak” nevezett tudásforma. Ezt a másik fél préselt kiindulási pontok, más háttértudás alapján – legalábbis a médiában prezentált ideologikus konfliktusok szintjén – láthatóan nem hajlandó akceptálni.

A „DISZKVALIFIKÁLT TUDÁS LÁZADÁSA” ÉS/VAGY A VERSENGŐ TUDOMÁNYOS ELIT KÜZDELME?

A PC-vita főbb konfliktusterületeinek és a hozzájuk kapcsolódó néhány elméleti panelnek az áttekintése után az elemzés számára sokféle magyarázat kínálkozhat, ám közös bennük, hogy minden esetben kapcsolatban állnak az egyetem jellegének és az ott folyó képzés minőségének változásaival.

1960 és 1991 között az Egyesült Államok felsőoktatásában a fehér hallgatók aránya 94 százalékról 80 százalékra, ezen belül a fiúké 63 százalékról 45 százalékra csökkent. A férfi oktatóknak jelenleg 90 százaléka fehér, ám a nőkhöz viszonyított arányuk 80 százalékról 70 százalékra zsugorodott (Baker Jones 1994:386). Ezt a folyamatot megalapozta és tovább erősítette a sok helyen alkalmazott pozitív diszkriminációs felvételi praxis is.¹⁷ Demográfiai szempontból a felsőoktatás feminista átalakulása megfordíthatatlannak látszik. Az afro-amerikaiakkal kapcsolatos trend kevésbé egyértelmű. Felvételi statisztikáik ingadozóak, bennmaradási

arányaik rosszak (Bernan 1992:20). Általában elmondható, hogy a legtöbb helyen a színesbőrű professzorok kizárólag a studies-programokban dolgoznak, miközben a nők nagyobb arányban szereztek PhD fokozatot és előnyösebben használták ki a kínálókozó lehetőségeket egyetemi számarányuk javítására (D'Souza 1993:205). Az adatok azt jelzik tehát, hogy a PC által ma védett, sokszor valóban más nézeteket képviselő kisebbségek száma a megelőző időszakban megnőtt az egyetemeken.

A legtöbb kutató egyetért azzal, hogy az etnikai és nemi reprezentáció változása, bár a napjainkban PC-mozgalomnak nevezett jelenségggyűttes alakulását alapvetően meghatározza, önmagában nem magyarázza minőségi jegyeit és mai horderejét. A folyamattal párhuzamosan ugyanis olyan, kezdetben különálló kulturális trendek bontakoztak ki, amelyek utólag kapcsolatba hozhatóak a PC megerősödésével.

Sajátos módon erősítette a mozgalmat például az amerikai köztudatban a „társadalomtudományok hanyatlásaként” definiált kudarc. A hetvenes évek közepére a polgárjogi mozgalmak és részben a társadalomtudományi szakirodalom olyan, ma már utópikusnak számító reményeket keltettek, amelyek szerint az egyenlőség a jogi szinten túl is konzekvensen megvalósítható. A társadalomtudományok azt a feladatot kapták, hogy „terjesszék ki ezt a szabadságot a kisebbségekre”. A tudományos világ válasza és az etnikai harmóniára vonatkozó elképzelések azonban végső soron a Giddens által már 1973-ban „underclass”-ként elnevezett jelenségekbe ütköztek (Siegel 1993:724). Amikor a PC az egyetem falai közé emeli a „speciális nézőpontot”, innen közelítve nem más, mint újabb politikai, kulturális válaszkíséret a viktimizált csoportok (az etnikai közösségek mellett a hajléktalanok, munkanélküliek, terroristák és általában a társadalmon kívülre került szubkultúrák), az amerikai gettó problémáira. A mostani kísérlet a hatvanas évek baloldali diákmegmozdulásaitól sok más mellett nemcsak stílusában, legitimnek vélt eszközeiben különbözik, hanem abban is, hogy korábban az egyenlőség jogi, nem egy esetben gazdasági felfogása motiválta az akciókat, ezzel szemben most a kulturális egyenlőség megvalósítására került a hangsúly. Eltér abban is, hogy – ha hinni lehet a mozgalom nevében nyilatkozóknak – most az egyetem nem direkt módon akar elérni politikai változást a társadalomban, hanem a társadalom politikai problémáit, beemelve saját falai közé, az oktatáson keresztül véli kezelhetőnek.

Ugyancsak a mozgalmat segítő tényezőként tartják számon azt a hetvenes évek elejétől kialakuló elitizmus-ellenes légkört, amely a PC-nek a diszkvalifikált tudásformák egyenrangúságát hirdető ideológiai paneljével korrelál. A magaskultúra bírálata, vagy egyenesen megvetése, a kulturális színvonal iránti közömbösség terjedése, az esztétikum kategóriájának elbizonytalanodása eleve közelebb hozta egymáshoz a tömegkultúrát és az „akadémiát” (Phillins 1993:676).

A kulturális trendek sorában meghatározó volt a PC alakulására a baloldali eszmék története.

Az 1968-as lázadások első szakasza a liberális, humanista elvek jegyében alapvetően az elnyomó rendszerekkel szembeni individuális szabadság nevében zajlott, míg az ultraradikális második szakaszban pedig már

a nyugati demokrácia szervező elveit is megkérdőjelezték. Luc Ferry és Alain Renaut filozófiai alapvetése szerint az egyén nem szabadon hozza meg döntéseit, mert a világot személytelen struktúrák hatják át. Következésképpen a racionalizmus, az egyéni autonómia olyan szlogenek, amelyek a liberális elveken nyugvó demokráciákban rejlő csalást leplezik, a leigázottak meggyőzését szolgálják. A különböző párizsi filozófiai műhelyek szerint e személytelen struktúrák eltérőek: a Heidegger követők, például Derrida szerint ezek a „szerencsétlen nyugati tradíció” struktúrái, a Nietzsche hívők, például Foucault szerint hatalmi viszonyok, a freudisták, például Jacques Lagan, azt vallják, hogy tudati struktúrák, a marxizmushoz közel állók, mint Bourdieu, végső soron gazdasági meghatározottságokról beszélnek, a Claude Lévi Strauss nyomdokain haladók lényegében a kulturális paradigmában jelölik meg a fő társadalomszervező elvet. Mindezek a nézetek találkoznak abban a Ferdinand Saussure-tól eredeztethető nyelvészeti iskolában, amely szerint a társadalmi viszonyokat a nyelvi struktúrák jelenítik meg, a nyelv nem az ember eszköze, sőt inkább az ember az eszköz, és a nyelv a mester, amely az embert formálja.¹⁸ Amennyiben elmondható, hogy a 19. század közepétől formálódó szociáldarwinista, fajelméleti ihletésű ideológiák a 20. századra a jobboldalról kérdőjelezték meg a felvilágosodás, a józan ész értékeit¹⁹, úgy most a baloldalon adtak hangot olyan nézeteknek, amelyek szerint a nyugati típusú berendezkedés csodálattal övezett alapelveit feltétlenül meg kell fosztani nimbuszuktól.

Amerikában is úgy tűnt, hogy a Vietnamhoz vezető, a feketék problémáinak megoldására képtelen politikai liberalizmus csődbe jut. A tiltakozó mozgalmak, amelyek itt kevésbé voltak filozofikusak, a franciaországihoz hasonlóan néhány év alatt szétestek. Fennmaradtak viszont az alternatív identitásokat kínáló csoportok, sőt idővel utat törtek a demokráta pártba, az amerikai kultúrába és a mindennapi életbe. Térhódításuk azonban az egyetemeken volt a legsikeresebb, ahol nyomukban a francia eszmék terjedtek el fokozatosan előbb a művészvilágban, majd az irodalomkritikában. Paul Bernan szerint talán azért történt ez olyan lassan, mert túl teoretikusak, „túl barokkosak” voltak az amerikai ízlés számára, amely mindenben a dolgok alkalmazhatóságát keresi. Először Roland Barthes antropológiai-nyelvészeti elmélete vált népszerűvé. Ezt követte Derrida divatja, az amerikai dekonstrukcionizmus formájában²⁰, aztán Lacan freudista nyelvészeti teóriája, valamint a szintén tőle származó szexuális dominancia kategóriája és végül Foucault. Ezek a hullámok szították fel a PC-vitát, amely Párizsban el sem indult. Mindezek alapján a PC-mozgalom mint sajátos amerikai jelenség definiálható, mint amely az Újvilág gyakorlati politikai-kulturális válasza a francia eszmék által már korábban felvetett elméleti és az amerikai társadalomfejlődés által kitermelt problémákra (Bernan 1992: 11–14). Derridának a modern válságát tematizáló grammatológiájából amerikai olvasatban irodalomkritikai technika lett²¹, a modern identitáselméleteket mozgalmi szervezési elvként hasznosították, a szexuális dominancia elleni harc eszközeivé a beszéd- és magatartáskódexek váltak, amelyek egyben a „diszkvalifikált tudás lázadásának” tárgyi bizonyítékául is szolgálnak.

Ha az amerikai PC-t az egyetemen belüli csoportmegoszlások és e csoportok pozíciójának a felsőoktatásban való meghatározásáért folytatott küzdelem oldaláról kísérleljük megközelíteni, akkor a fentiek alapján a modern–posztmodern kategória kínálkozik csoportszervező faktorként. Habermas 1980-ban, az Adorno-díj átvételekor mondott beszédében (Habermas 1996:242–244) a modernhez való viszony szempontjából háromféle alapállást, háromféle „konzervativizmust” különböztet meg: a Nietzsche szellemével átítatott ifjúkonzervatívokét; a George Bataille-től Foucault-on keresztül Derridához vezető vonalat, az idetartozók „modernista beállítottsággal teremtettek egy engesztelhetetlen antimodernizmust”; a kulturális modernséggel még csak meg sem fertőzött premodern ókonzervatívokét (ide sorolta Leo Strausst, Hans Jonast és Robert Spacemannt), és végül a modern utáni újkonzervatívokét, akik üdvözik a műszaki fejlődést, de szükségesnek tartják a „kulturális modernség explozív tartalmainak hatástalanítását”. Ha ez a kétségtelenül európai viszonyokból kiinduló tipológia a filozófiai hatások miatt többé-kevésbé alkalmasnak látszik is az amerikai „kulturális baloldal” leírására, és megengedjük, hogy a harmadik világból származó szerzők nyomán bizonyos premodern hatások is kimutathatóak a mozgalmakban, akkor is csak homályosan következtethetünk arra, hogy a nem konzervatívok Habermas megközelítésében azonosak-e a modern híveivel. Amerikában mindenestre a kulturális baloldallal szemben álló kulturális jobboldalon azok a „tradicionalisták” állnak, akik az oktatásban a prioritást a nyugati hagyományoknak kívánják biztosítani.²² Ez a tábor korántsem homogén, megtalálhatók benne a politikai értelemben vett „tradicionalis” liberálisok, akik úgy vélik, hogy ez a pozíció tökéletesen konzisztens a liberális baloldali elvekkel, ugyanúgy a neokonzervatívok is az önmagát megtámadva érző vallásos jobboldal képviselőjében (Feldstein 1996:204). Leegyszerűsítő lenne tehát a politikai bal és jobb konfliktusáról beszélni, és figyelmen kívül hagyni azt a liberalizmuson belüli polémiát, amelynek következtében a liberálisok mindkét oldalon otthon érezhetik magukat.²³ Indokoltnak látszik viszont a distinkció a felvilágosodás értékei köré szerveződött liberalizmus és az azt adaptáló neokonzervativizmus, valamint a közöttük a csoport között, amely az afroamerikai, az indián, a homoszexuális, lesbikus csoportok érdekeit képviseli. A klasszikus individuális liberalizmus még asszimilációban gondolkodott, és a másosság mint érték, az ahhoz való jog jelentősége csak a második világháború után vált általánosan elismertté. A PC viszont az egyénnel szemben a csoportot tartja a társadalmi lét fontosabb vonatkozási pontjának és a csoportjogok érvényesítését vallja feladatának. Ennek a felfogásnak a radikális továbbfejlesztői viszont már azt az extrém következtetést is hajlamosak leolvasni, hogy az asszimiláció azonos lenne a genocídiummal (Halmai 1996:68).

A feminista Nancy Baker Jones szerint a kulturális jobboldalról érkező támadás irodalmának, átala reakciónak címkézett válfaja mögött a „jól nevelt, istenfélő, gazdasági szempontból stabil helyzetű main stream” áll, aminek egyik leghíresebb reprezentánsa Dinesh D’Souza. Központjuk a National Association of Scholars, amelynek mérvadó sze-

mélyiségei a tudományos élet jobboldalának vezetői (Baker Jones 1994:386–389). A szervezetben sok olyan tag található, akiket politikailag korrekt kollegáik űztek el munkahelyeikről. Az N. A. S. lapja, az *Academic Questions* folyamatosan publikálja a PC-ellenes cikkeket és hozza az extrém példákat (Bernan 1992:21). Végső soron ez a csoport önmagát a hidegháború és a McCarthizmus nemzedékeként definiálja, a dekonstrukcionizmus híveit pedig a hatvanas évek generációjával azonosítja. Az utánpótlás fontos intézménye a Madison Center for Educational Affairs, amely a campusok PC-ellenes diákújságjainak hálózatát támogatja és a fiatal konzervatív generációt neveli.²⁴ A PC-t bíráló mérsékeltbb irodalom képviselői azok – mint ezt Diane Ratvich, vagy Artur Schlesinger esetében láttuk – egyetértenek a kulturális ballal a meglévő problémák jelentőségében, magukat a multikulturalizmus követőinek tartják, de a mozgalom alapelveit mint végletesen radikalizált eszméket partikuláris multikulturalizmusként utasítják el. A kulturális balon belüli bírálók – akik között olyan tekintélyes személyiségek vannak, mint Edward Said, az összehasonlító angol irodalom professzora a Kolumbia Egyetemről, vagy Henry Louis Gates, a Harvard Afro-American Studies-ának elnöke, aki az etnikai fundamentalizmus és demagógia ellen foglal állást – szintén elkülönülnek azoktól, akik a nyugat-európai irodalmi „kánont” le akarják cserélni, és csak a meglévő curriculum tartalmasabbá tételére törekednek. Ez a vonal nem az amerikai identitás felbomlasztását, hanem újradefiniálását szorgalmazza, és nem áll távol a másik oldal mérsékeltjeitől, akik szintén igyekeznek azt hangsúlyozni, ami közös, nem pedig azt, ami elválaszt (Baker Jones 1994:398).

A csoportok erőviszonyait, az amerikai egyetem finanszírozási sajátosságaiból eredően, meglehetősen nagy súllyal képes módosítani még egy tényező: az öregdiák-szervezetek. 1994-ben magánadományokból származott a felsőoktatás bevételének 49 százaléka, ami 3,7 milliárd dollárt jelentett (Gribb 1995:44). A pénz nagy része a végzett diákok szervezeteinek közvetítésével került az egyetemek költségvetésébe, akkor, amikor az amerikai felsőoktatásban is egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert a nem központi költségvetésből származó források. Több ilyen öregdiák-szervezet úgy érzi, hogy az egyetemek vezetése nem tájékoztatta őket kellőképpen az adományok sorsáról, információs falakat emeltek, és csak a „független diákújságokból értesülhettek arról, hogy alma materjeik a radikális multikulturális kísérletezés laboratóriumaivá” váltak.²⁵ Az elit egyetemek öregdiákjai most az adományok kezelésének nagyobb átláthatóságát követelik, és úgy vélik, az egyetemi adminisztráció multikulturális túlkapásai miatt szükségessé vált a belső döntéshozatali arányok javukra történő megváltoztatása.

A PC-vita, amely eredetileg a tudományos és kulturális elit belügyének tűnt, mint láttuk, több csatornán áramlott ki az oktatás és kutatás keretein túlra. A vitában felvetett kérdések – mint például az, hogy ki határozza meg, mi számít kultúrának, mi tartozzék a társadalmi érték-reprodukciónak, hogyan standardizálható tananyag körébe, vagy hogy mi tekinthető tudománynak, hogyan definiálható a művészeti érdem, akkor, amikor az esztétikum kategóriája bizonytalan és vátozó – megválaszolá-

sa talán elkerülhetetlenül, mindenesetre végletesen eltávolodott az eredeti professzionális talajtól. A nyilvánosság fórumain a vita a társadalmi tények értelmezési jogáért küzdő csoportok és a közvélemény befolyásolásáért folytatott harc során retorikai stratégiák közötti küzdelemmé vált. Gyors popularizálódása azért következett be, mert valóban olyan kérdéseket érintett, amelyek az amerikai társadalom, az amerikai életformával valóban kapcsolatba hozhatóak. A PC az eszmék piacán eladható témákat kínál, amikor a nemek közötti viszonyt, az elit és tömegkultúra problémáit, az elmélet és a praxis kapcsolatát, a generációk közötti különbségeket, a posztindusztriális társadalom kérdéseit feszegette. A vita során nemcsak az bizonyosodott be ismét, hogy – mint Diane Ratvich fogalmazott – minden eszme magában hordozza saját extrémításba fordulásának veszélyét, s hogy az opportunizmus és a radikalizmus nemcsak a bal-, vagy a jobboldal sajátja, hanem az is, hogy a két tábor mérsékeltjeinek álláspontja nem összeegyeztethetetlen.

Maga a mozgalom mint a '68-as újbaloldali eszmék autentikus amerikai mutációja, amely a „jéghideg francia cinizmus és az amerikai liberalizmusról felszálló köd ütközetének” (Bernan 1992:24) eredménye, felsőoktatási pozíciójával demonstrálja a modern és posztmodern háttértudás különbségeiből származó törekvések, ítéletek eleve konfliktusos voltát. A több irányból jövő éles reakciók pedig, amelyek tevékenységét kísérik, rést sejtetnek a tradicionálisan homogénnek tekintett amerikai politikai kultúra szövetén. A PC-vita ugyanis sok minden más mellett azt is megmutatja, hogy a pragmatikus elosztási konfliktusok néha milyen könnyen és hirtelen konvertálhatóak a szimbolikus mezőbe tartós ideologikus csatározásokká. Hogy ténylegesen mennyire fajsúlyos a felsőoktatási szerep, amelyet a PC betölt, annak megállapítására a médiában zajló ütközetek állásából nem lehet következtetni. Korai lenne az a konklúzió is – amelyre mint láttuk, nem egy jel utal –, hogy maga az amerikai politikai kultúra van érdemi átalakulásban. Annyi viszont a téma vizsgálatának e dolgozatban választott látószögéből szemlélve is egyértelműen kitetszik, hogy a PC a baloldali politikai tagoltságot markánsabbá tette.

Végül azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a sokszor kárhozott vita a figyelem középpontjába emelte az oktatás társadalmi funkciójának kérdéseit, megmutatta súlyukat és érzékeltette, hogy az iskoláknak mi a jelentősége egy közösség jövője szempontjából.

Ez – innen, a magyar közoktatás többszörösen deprivált helyzetéből szemlélve – már önmagában korrekt.

JEGYZETEK

¹ A „halott európai hím” kultúrája az extrémisták szóhasználatában az arisztokratikus, kizsákmányoló, kapitalista, imperialista, phallogocentrikus nyugati civilizációval azonos. Olyan „DWEM”-ek, mint Platón, Ovidius, Milton vagy Voltaire, megvetett zsarnokká váltak a „korrekt” egyetemeken (vö. PC szótár. *Christianity Today*, 1992. II.10. 17).

² A tanulmány tárgya szemszögéből külön érdekességet jelent, hogy – mint az köztudomású – Foucault-t mindig is az illegitimmé tett tudás lázadása érdekelte (Foucault 1996:364–369).

- ³ Az erre vonatkozó vitákat lásd Herrenstein Smith 1992.
- ⁴ Ez utóbbi programban félrevezető neve ellenére nem a „DWEM”-ek, azaz nem a fehér, heteroszexuális, keresztény középosztálybeli hím kulturális normáit tanítják.
- ⁵ A Women Studies programok egyértelműen a feministák befolyása alatt állnak, amit a kötelező olvasmányok listája is bizonyít. A Gender Studies elnevezést egy feminista kongresszuson a Knox Kollégium tanára, Penny Gold azzal az indoklással javasolta, hogy több emberhez tudnak eljutni, ha nem azonosítják azonnal a tanulmányokat a feminista mozgalommal (vö. D'Souza 1993:213).
- ⁶ Az amerikai nyelvben ezt a kifejezést használják a diszkriminációt jóvá tenni szándékozó programokra.
- ⁷ Az illusztráció kedvéért álljon itt néhány további példa. A feketékre PC azt mondani, hogy ők afrikai amerikaiak, a keletiekre pedig, hogy ázsiai amerikaiak. A feminizmus szóhasználatában a feleség szinonimája a „háztartásba bebörtönzött túlélő”. A szexista árnyalat kiküszöbölésére a „men” (férfi) utótag elhagyását javasolják a megfelelő szavakból. Például „freshman” (gólya) helyett a „first year student” (első éves hallgató), „women” (nő) helyett „wimmin”/„wombyn”. A Washington Egyetemen az egyik professzor azért utasította el a „seminar” (szeminárium) szó használatát, mert az férfias, helyette az „ovular” szót preferálja. (A további példákat lásd D'Souza 1993:200–201.) Az amerikai írók egy csoportja Hilton Kramer vezetésével úgy véli, hogy a PC támadását leginkább a nyelv szenvedte meg, amelynek romlása immár „orwelli” mértékű (idézi Feldstein 1996:62).
- ⁸ Ezek eredeti helyükön antihumanista kultúraelméleteket szolgáltak, így liberális dolgok jelölésére –amennyiben elfogadjuk, hogy minden szónak önmagában is van jelentése – egyszerűen nem alkalmasak. Olyan irracionális, fajelméleti teóriákkal való főrtre csábítanak – állítja Paul Bernan (1992:22–23) –, amelyeknek a normális helye a szélsőjobboldalon van.
- ⁹ A Stanford Egyetem politikailag korrekt viselkedést követel a hallgatóitól, a kaliforniai Berkeley Egyetemen etnikai kvótákat állítottak fel a felvételi arányok szabályozására, a Yale-en rasszizmussal és szexizmussal vádoltak meg egy hallgatót, aki a nyugati civilizáció jelentőségét hangsúlyozta, a Harvardon pedig fegyelmi tárgyaláson hucolták meg a „vissza az ötvenes évekbe” partin részt vevő diákokat, mert olyan kort ünnepeltek, amikor a szegregáció érvényesült. (Campus Christians and the New Thought Police. *Christianity Today*, 1992. February, 13. o.)
- ¹⁰ Például az Amerikai Politikatudományi Társaság szakmai etikai kézikönyve a szexuális zaklatást a plagizálással, valamint a kutatási tények meghamisításával azonos horderejű etikai vétségként tárgyalja, biztatva az egyetemeket az ezzel kapcsolatos rendszabályok meghozatalára. (*A Guide to Professional Ethics in Political Science*. American Political Science Association 1991. 31–32. o.)
- ¹¹ „Remélhetően a mozgalom aktivistái megértik” – írja Thomas Nunally –, „hogy a száj elhallgattatása nem változtatja meg a szívet, és a valódi tolerancia kialakulásához több kell, mint annak megtanítása, hogy mit nem szabad mondani”. (Nunally 1995:37).
- ¹² Az egyetemen, amelyet nemrég még a katolikusok fellegráranak tartottak, a Bibliát még olvassák, de sok oktató már azt állítja, hogy a Genézis szexizmussal van tele, és Szent Pál politikai szempontból korrekt homoszexuális volt. Templomából elvitték a bibliát, hogy ne sértse a más hitű hallgatók érzékenységét. Az 1993-ban itt tartott első homoszexuális esküvőn részt vett a dékán is, aki jelenlétét „politikai szempontból kockázatosnak”, de „teológiai szempontból szükségszerűnek” tartotta (Sack–Thiel 1992:46–47).
- ¹³ Részletes ismertetését lásd Halmi 1994:14–144.
- ¹⁴ A leggyakrabban hivatkozott bírák (Holmes 1919; Stevens-White-Warren 1964) állásfoglalásai szerint a kifejezéseket nem önmagukban, hanem szövegösszefüggéseikben kell megítélni, azaz a szavak helyi értékét a kontextus határozza meg (Halmi 1994:166, 277).
- ¹⁵ Az amerikai egyetemi modell működését meghatározó kettős, tudományos és gazdasági racionalitás mellett a PC újabb motivációs szempontot jelent. „Politikai szempontból” ugyanis „korrekt”, ha egy intézmény saját falain belül ügyel a kisebbségek megfelelő reprezentációjára. Tény, hogy az olyan egyetemekre, mint például a Duke, korábban

nem vettek fel színesbőrű hallgatókat, most pedig igen (vö. Bernan 1992:20). Az amerikai oktatásra jellemző kettős racionalitáshoz, lásd Pokol 1992:45–48.

- ¹⁶ Hogy a másik oldal is szorgosan gyarapítja a „bűnlajstromokat”, azt a tanulmány alapos példatára igazolja. A szerző különösen átpolitizálnak tartja a politológusok tevékenységét, és ennek bizonyítására idézi Evron Kirkpatricknak, az APSA egyik igazgatójának azt a Washington DC-ben nagy nyilvánosság előtt elmondott beszédét, amelyben a szakmai közösség hallgatólágos egyetértésétől kisérve büszkén sorolta fel azokat a politológusokat, akik személyesen részt vettek a választási kampányokban, vagy közhivatalokat vállaltak. Úgy véli, hogy a tudományos közösség nem talál kivétnevalót abban, ha a kutatók a kormányzat szolgálatába állnak, a fordított eseteket viszont határozottan bírálja. Szerinte ezeknek az „establishment” akadémikusoknak tisztázniuk kellene, hogy feltételezésük szerint hogyan tudják távol tartani tudományukat a politikától, miközben a politika tudományos alapokra helyezésén buzgólkodnak (vö. Parenthy 1995).
- ¹⁷ 1978-ban jelent meg a Legfelsőbb Bíróság egyik döntése alapján a fordított diszkrimináció kategóriája, amikor egy fehér lányt a Kalifornia Egyetem orvosi karán alkalmazott kisebbségi felvételi program áldozatának minősítették (Baker Jones 1994:386).
- ¹⁸ Vö. Paul Bernan bevezető tanulmányával. A szerző szerint – bár e csoportok közösek voltak abban, hogy mindannyian istenítték Heidegger – mégsem ugyanarra az eredményre jutottak, mint mesterük. Heidegger ugyanis miközben bírálta a nyugati demokráciát, megértette, hogy nincs más alternatívája, csak a náciizmus. Radikális követői baloldaliságában viszont már nem volt semmi, ami megakadályozta volna őket a Mao típusú diktátorok ünneplésében. A következők fiatalabb nemzedék is úgy vélté, hogy irracionálisizmusuk kultuszában, az egyetemes jogok becsmérélsének csillapíthatatlan szenvedélyében igen közel állnak a német romantika régi jobboldali filozófusaihoz (Bernan 1992: 6–10).
- ¹⁹ Vö. például Hannah Arendt *A totalitarizmus gyökerei* című könyvének az emberi jogok keltette bonyodalmakról szóló fejezetével (Arendt 1992:349–364).
- ²⁰ Az antiracionalizmust élesen bíráló Fred Siegel szerint a Derridára visszavezethető dekonstrukcionizmus, amely az értelmezést felszabadítja a logikai kötöttségek alól, függetleníti a szerző szándékaitól, a szöveg elsődleges jelentésétől, azt az üzenetet tartalmazza, hogy bármi lehetséges. Vonzereje nem újszerűségében, hanem abban a politikai programban van, amely szerint a kongresszusban elveszített hatalom „a prózában visszanyerhető”. Azt sugallja, hogy az „igazság” hirdetését klasszikus baloldali stílusban nem lehet hatalommá konvertálni. E próza ereje épp kibogozhatatlanságában rejlik, valami rejtett tudásra utal, és a fiatalok semmit sem szeretnek jobban, „mint felnőtt titkokra rábukkanni” (Siegel 1993:28). Phillins pedig egyenesen katasztrófának állítja be, hogy amikor ezek a rendszerek – mivel nem állják ki sem a valóság, sem más eszmerendszerek próbáját – „természetes halállal már kimúltak” Franciaországban, akkor kelnek új életre mintegy válaszként az amerikai felsőoktatásban felvetett problémákra (Phillins 1993:676).
- ²¹ Vö. Pethő Bertalan (1996) tanulmányával a posztmodernről. Az amerikai dekonstrukcionizmus elemzését lásd a 42–46. oldalon.
- ²² A tradicionalista mint csoport-hovatartozást jelölő kategória John Searle-től származik, akik nem zárja ki e körből a mérsékelt multikulturalizmus híveit sem (vö. Phillins 1993:670).
- ²³ A PC tábor is heterogén. Belül a különböző irányzatok vitáznak, de mindegyik közös abban, hogy kizárja a PC köréből a konzervatívokat és azokat a liberálisokat, akik nem tekintik a nyugati civilizáció minden következményét társadalmi rossznak (vö. Goodheart 1993:550–551).
- ²⁴ Egy tipikus harmadik generációs konzervatív – írja Nancy Baker Jones – két évig szerkeszt diákújságot, nyaranta jobboldali gondolatbankoknál dolgozik, s úgy válik hivatásos értelmiségivé, hogy közben elkerüli a szakmai specializációt, a doktori disszertációt (vö. Baker Jones 1994:387).
- ²⁵ Ebből számos kínos incidens származott már. A Yale Egyetemnek például utólag, kamatostól vissza kellett fizetnie azt a 20 millió dolláros összeget, amelyet az adományozó akaratától eltérően nem a nyugati civilizációs programokra, hanem a multikulturális oktatásra költött el (Gribb 1995:45).

HIVATKOZÁSOK

- Arendt, Hannah 1992. *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest: Európa Kiadó
- Baker Jones, Nancy 1994. Confronting the PC „Debate”. The Politics of Identity and the American Image. *National Women's Studies Journal*, (vol. 6) 3.
- Bernan, Paul 1992. Intrroduction. In: Paul Bernan (ed.) *Debating PC*. AURE, 5–24.
- D'Souza, Dinesh 1993. *Illiberal Education. The Politics of Race and Sex on Campus*. 210–220.
- Feldstein, Richard 1996. *Political Correctness. A Response From Cultural Left*. University of Minnesota Press
- Feyerabend, Paul 1996. *A módszer ellen. A tudás anarchisztikus elméletének vázlata*. In: Pethő (szerk.) 1996. 376–385.
- Foucault, Michel 1996. Hatalom, tudás In: Pethő (szerk.) 1996. 364–369.
- Gates Jr., Henry Louis 1992. The Master's Pieces: On Canon Formation and the African-American Tradition In: Daryll J. Gless–Barbara Herrnstein Smith (eds.) *The Politics of Liberal Education*. Duke University Press 95–117.
- Whose Canon Is It, Anyway? In: Daryll J. Gless–Barbara Herrnstein Smith (eds.) *The Politics of Liberal Education*. Duke University Press 1992. 190–200.
- Goodheart, Eugene 1993. PC or not PC. *Partisan Review*. 4, 550–556.
- Green, S. Linda 1995. Racial Discourse, Hate Speech and PC. *National Forum*, (vol.75.) Spring, 33–35.
- Gribb, Kenneth Jr. 1995. Dumb and Dumber *National Review*, November 25.
- Habermas, Jürgen 1996. *A modern-befejezetlen terv*. In: Pethő (szerk.) 1996. 239–244.
- Halmi Gábor 1994. *A vélemény szabadság határai*. Atlantisz
- 1996. A politikailag helyes viselkedés joga. *Havi Beszélő*, augusztus, 68–74.
- Hassan, Ihab 1996. *Korunk evidenciája*. In: Pethő (szerk.) 189–194.
- Herrnstein Smith, Barbara 1992. Cult-Lit: Hirsch, Literacy and the „National Culture” In: Daryll J. Gless–Barbara Herrnstein Smith (eds.) *The Politics of Liberal Education*. Duke University Press, 75–89.
- Lefkowitz, Maria 1993. Multiculturalism, Uniciculturalism or Anticulturalism. *Partisan Review*, 4, 590–596.
- Nunally, Thomas 1995. Word Up, Word Down. *National Forum*, (vol. 75.) 2 (Spring), 37–39.
- O'Sullivan, John 1996. Mistaken Identities. *National Review*, November 25. 50–56.
- Parenthy, Michael 1995. The Myth of the Liberal Campus. *The Humanist*, (vol. 55.) September–October, 20–23.
- Perry, Richard–Patricia Williams 1992. Freedom of Hate Speech. In: Paul Bernan (ed.) 1992. *Debating PC*. AURLE, 225–231.
- Pethő Bertalan (szerk.) 1996. *A posztmodern*. Platon
- Phillins, William 1993. Against Political Correctness Eleven Points. *Partisan Review*, 4, 670–676.
- Pokol Béla 1992. *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest: Felsőoktatási Koordinációs Iroda
- Ratich, Diane 1992. *Multiculturalism: E Pluribus Plures*. In: Paul Bernan (ed.) 1992. *Debating PC*. AURE, 271–238.
- Raulet, Gerard 1996. *Posztmodernizmus és politika*. In: Pethő (szerk.) 1996.
- Sack, David–Thiel Peter 1992. Freshman Disorientation. *Christianity Today*, February 46–47.
- Sidorsky, David 1993. Multiculturalism and the University. *Partisan Review*, 4, 709–722.
- Siegel, Fred 1993. Anti Rationalism. *Partisan Review*, 4, 723–730.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég

